

Васељенска патријаршија јуче и данас*

Зачете и инициране од стране васељенске патријаршије, разне активности везане за припрему православног сабора, неминувано намећу и питање тачног места ове Патријаршије међу локалним православним црквама. Ако, благодаћу Божјом дође до сабора, или ако пак, исто тако благодаћу Божјом, разне консултације и комисије, које сада дејствују у правцу православног концензуса, по предметима који су на дневном реду, просто резултирају једном формалном сагласношћу, која ће положити основу за напредак и веће јединство, тада ће место Васељенске патријаршије засигурно постати јасније и одређеније, без обзира да ли се одржала постојећа позиција, или се пак смањивала или појачала или пак добила нове облике деловања. У оној мери, у којој су предмети са којима се суочава Православна црква данас су пре свега заједничког сведочења у свету који се мења, и одговарајућих еклезијалних структура, које би такво сведочење чиниле још значајнијим, и у оној мери, у којој је традиционална улога Васељенске патријаршије била, управо, у извршавању вођства у поменутих областима, успех или неуспех њене недавне иницијативе, одредиће саму историјску будућност патријаршије.

Као што сви знамо, садашње стварности православних цркава, нису настале само као последица теолошких чинилаца. Оне су исто тако уобличене историјским стварностима из прошлости, и чисто емпиријским, пре свега политичким околностима садашњости. Међутим, сви ћемо се сагласити, да се посебан

---

* Предавање одржано под насловом "The Ecumenical patriarch, Seen in the Light of Orthodox Ecclesiology and History" at the Third international Congress of Orthodox Theologians, Brookline, Mass., 1978. објављено у Greek Orthodox Theological Review 24/1979/, стр. 227-244. Превео *Предраг Самарцић*

задатак теолога састоји у томе, да разлуче сталне и апсолутне вредности од историјских евентуалности и случајности, помажући тако Цркву, да сачува свој идентитет, необештећен, целовит, пред неизбежним променама услова, у којима она треба да своје сведочанство представи свету; одређујући, шта је свето предање и шта су људске традиције, од којих су извесне легитимне и важеће, док извесне могу да нашkode сведочанству Цркве, те као такве требају да буду одбачене. Теологија је управо та, која треба да осигура одређујући фактор у саборним одлукама, одлучивањима. Ако је будући сабор одређен само политиком, он ће без сумње бити псевдо-сабор! Тако, теолози могу Цркви учинити ослобађајућу услугу, и то морају и учинити. Ова моја студија о Васељенској патријаршији, не претендује на велике изворности. Онолико колико видим, у њој нема ни неких посебно спорних тачака. Дакле, једини циљ ове студије је да обрати пажњу на оне теолошке и историјски важне преломе и разматрања, без којих дискусија о улози Васељенске патријаршије неминовно води у безизлаз, и у својој свеправославној, као и у екуменској равни.

1. ПРВЕНСТВО У РАНОХРИШЋАНСКОЈ ЕКЛЕСИОЛОГИЈИ

Добро је познато и признато, да нити пак Нови Завет, нити апостолски списи не дају јасан и одређен опис црквене структуре. Током прва два века хришћанске ере, није постојало ништа слично познијем обрасцу канонског права. Разуме се, да пастирске посланице и такви документи, као што је Дидахи или чак у трећем веку апостолска традиција Иполита, садрже драгоцене податке, али оне се позивају на локалне заједнице и локалне прилике, тако да наука, користећи формалне историјске методе, углавном је одбојна по питању прихватања ових обавештења, као уопштеног обрасца. Ово дакле, значи да би се схватиле стварности ране цркве, треба ићи с ону страну, иза брижног агностицизма "чистих историчара". Треба такође прибећи теолошком садржају Новог Завета и списима отаца као што су Игњатије, Иринеј и Кипријан. Овде се открива изворни еклесијални опит раних хришћанских заједница, сотириолошко и есха-толошко значење свештенотајни извођених у свакој заједници, и чињеницу да црквене структуре нису биле уобличене неким ауторитарним указима или посебним законодавством предвиђеним Христом или Његовим апостолима, него је

настала силом саме природе Цркве, Божанском вољом после Педесетнице. Стога, разумети и сагласити се о карактеру служења у раној цркви и о структурама управљања у раној цркви, треба пре свега имати опште значење и смисао саме Цркве. Овај пререквизит сачињава главну тешкоћу у савременим екуменским дискусијама, које често завршавају у формалном концептуалном сагласју по одређеним питањима, али им недостаје основна референца за заједничко поимање саме Цркве, те стога и не може да води ка стварном јединству.

У православној еклесиологији основно значење локалне заједнице, окупљене око евхаристије, пројављујући тако стварност Царства Божјег у његовој пуноћи, у његовој универзалности, у његовој васељености остало је савим истозначно са традицијом, коју налазимо код Игњатија, Иринеја и Кипријана. Ово посебно даје основу за православно схватање епископата, што предпоставља нераздељиво јединство између свих епископа појединачно и његове заједнице, као и идентитет и стога једнакост свих епископа.

Ја не желим да овде поново описујем основе тог раног хришћанског и православног поимања Цркве, што је са личним карактеристикама - нијансама, прекрасно изложено од стране више православних теолога, укључујући посебно Николу Афанасјева и Јована Зизиуласа. Треба исто тако имати у виду, да и у недавно објављеној ауторитативној књизи из пера митрополита сардијског Максима о Васељенској патријаршији, такође прихвата ове историјске и теолошке предпоставке као почетну тачку за свој опис настанка Константинопољског првенства. Заиста, православно историјско или теолошко, не може чинити другачије. Евхаристијски сабор, којим епископ председава, најпунији је израз црквене саборности, католичности, иако је то увек локални догађај. Овај догађај, Црква, окупља све православне хришћане, који живе у једном одређеном месту. Њена аутентичност је условљена кроз три чиниоца: јединство вере са апостолима и оцима из прошлости, јединство са свим другим православним заједницама, које сада постоје, у садашњости и стварно јединство у Царству Божјем, које ће да дође а које предовкушамо у светој тајни причешћа. Без ова три чиниоца, не може бити истинске Цркве.

Ако нема континуитета у апостолској вери, тада је на делу порицање и одбацивање пуноће искупљења дате у Христу "једном за увек" (хапакс). Ако нема бриге за "хоризонтално" јединство у истини са целом Црквом у васељенским размерама, тада је на делу само конгрегационализам. И најзад, ако нема ст-

варног јединства у будућем царству, у Хлебу, који са неба долази и у чаши Новог и вечног завета, тада постоји само сабирање или скупови за изучавање Библије, теолошко предавање или пријатељско осећање.

Без сумње, рана Црква се достојно старала о ова три еклесиолошка аспекта, апостолском, "хоризонталном" и есхатолошким, и није настојала, како су то чинили многи хришћани у потоњим вековима, да еклесијалност сведе само на једну од ове три димензије. Ова сужавања, као што сви знамо, резултирала су или формалним догматским конзерватизмом, или институционалним ауторитетством, или пак разним облицима харизматичке или псевдо-хатизматичке апокалиптичности.

У оној мери, у којој се интересујем посебним аспектом ране хришћанске еклесиологије - развој првенства у локалној и универзалној равни - желим овде укратко да расветлим само прве две димензије, будући да су оне биле тако често (и неизбежно) повезане са првенствима: очувањем апостолског сведочанства и "хоризонтално" јединством вери међу локалним црквама.

Неопходност за сваку локалну Цркву, да одржава континуитет са апостолском вером и сведочанством основа је онога, што ми називамо "апостолско прејемство" (апостолска сукцесија). Тумачећи овај суштински аспект хришћанске еклесиологије, извесна сужавања су се десила, међу којима, постепено - скоро неприметљиво нарастање нове свести у Римској цркви о томе да је посебно она, више "апостолска" од других. Овде није потребно враћати се на дуготрајни спор између Истока и Запада о природи римског првенства. Али сигурно је корисно да се прisetимо још једном поларности између две идеје о "апостоличности", Римске и Источне добро одређене од стране Франсиса Дворника (Francis Dvornik), који није био теолог, али је био способан да открије важне теолошке истине, будући просто добар историчар. Док је Рим развио идеју, да одређене локалне цркве поседују првенство силом њихове "апостолске основе" Исток је остао по страни овакве идеје. Јерусалим, "мајка свих цркава" задовољавао се у четвртм веку са својим паганским именом Aelia Capitolina и задобио је извештан престиж, (који је остао локалног карактера) само, када је у четвртм веку постао средиштем поклоничког путовања, поклониства, хаџилука. С друге пак стране, велики центри Александрија и Константинопољ, који су надишли и превазишли не само Јерусалим, него и исто тако без сумње апостолску цркву Антиохијску - учинили су

то и тако, без икаквих претензија на апостолску основу. Легенде о св. Марку, који оснива хришћанство у Александрији, или о светом Андреју, као проповеднику у Византији, биле су много касније искориштене, као аргументи (у ствари врло слаби аргументи) против папских захтева. Међутим, свако ко је упознат са списима Атанасија или Кирила Александријског, или Хризостома или Фотија, или Филотеја Кокинуса Константинопољског, и са историјским околностима у којима су деловали, зна добро, да нити св. Марко, нити св. Андреј, немају ништа са њиховим сазнањем, свешћу да су они вођи међу епископима.

Сасвим алергични на идеју да је Бог могао чувати Јерусалим, или установити било које друго место, као божански стално установљено место, центар васељенске Цркве, они су пре признавали и признали као одлучујуће, прагматичке стварности историје, које су довеле и начиниле од Александрије и Константинопоља економске, политичке и интелектуалне центре. Будући да су све локалне цркве (и не само тако часна и апостолска седишта, као што су Јерусалим, Антиохија, Ефес, Коринт и т.д.) изражавале и пројављивале исто Царство и исту пуноћу, служећи исту евхаристију и држећи исту веру, било је сасвим природно признати вођство оних епископа, који су председавали, управљали црквама, материјалним и интелектуалним средствима да би то вођство одржали и учинили га стварним и конструктивним.

Будући да је најочевиднија прагматичка стварност четвртог века била универзална хришћанска империја цара Константина и његових наследника, било је неизбежно да империјална престолница најзад надиђе и превазиђе Александрију и да постане у подкрај шестог века "васељенска патријаршија". Међутим, будући да је империја технички остала "римска", епископ "Старог Рима" продужио је да буде сматран као "први епископ" васељенске Цркве. Рим је исто тако био једна од цркава, основана од самих апостола. Ово је давало прилику многим Византинцима - посебно онима, који су били у спору са њиховим императорима и патријарсима - да се у потребним приликама послуже аргументима, које су епископи Рима посебно уважавали, а који су се позивали на апостолску основу римског хришћанства, који су положили св. Петар и св. Павле, корифеји апостолске заједнице.

Током више векова пре шизме, владала је двострука ситуација, која је одобравала сапостојање (коегсистенцију) у васељенској Цркви западног "апостолског" критеријума првенства и источне "прагматичне" интерпретације. Контраст, који

се појављује између овог "прагматицизма" ране Источне цркве и средњевековног православља с једне стране, и са друге стране првенство части, које имамо у нашој савременој Цркви у старим источним патријаршијама, будући да су историјски разлози који су у прошлости оправдавали ово првенство очевидно ишчезли.

Међутим, ја на томе нећу настојати јер верујем да је улога, коју је играла империја у обликовању структура Византијске цркве (укључујући уздизање источних патријарха у позицију првенства) неће и не може служити моделом за нас данас. Православна еклесиологија свакако предпоставља једнакост локалних цркава и стога дозвољава и одобрава, тако рећи једнакост у могућности и прилици за било коју од њих да заузму водећу улогу. Међутим, била би истинска катастрофа, ако би поново социополитички чиниоци били званично прихваћени, као једини одлучујући критеријум за таква узвишења, признања, као што су били у време империје. Уствари, изједначење Цркве са светим (секуларним) вредностима, већ је ту - посебно у облику "филетизма" - али на срећу, он није санкционисан ниједним канонским критеријумом те му се стога и може успротивити и може се победити. Тако, апостолство, апостолска традиција и апостолска вера не може бити монопол ни једне цркве, ни иједног епископа. Такво је наслеђе раног хришћанског и раног патристичког периода. Разни облици првенства извесних епископа над њиховим премцима - митополит у провинцији, патријарх на већој територији, као и првенство васељенског патријарха - следе не друге критеријуме, осим историјских и прагматичних. Међутим, овај прагматични реализам није изражавао облик капитулације пред световним, секуларним нормама, или једно лагано приспособљавање политичким структурама, него динамичка и животна способност Цркве да сачува своје норме и своја начела управљања, своје Божански установљене евхаристијске структуре међу савременим стварностима.

У православљу данас, овај динамизам још увек постоји у равни ширих црквених структура на несрећу имамо или приспособљавање историјским стварностима од пре хиљаду година, или неприхватљивим аспектима политике и национализма савремених држава, које без икаквог срама користе Цркву за своје егостичке и изазовне интересе.

Задатак будућег сабора, ако икада до њега дође и ако заиста буде православни сабор а не псевдосабор биће да положи подлогу за постепену обнову динамичког односа између теологије и стварности, између евхаристијске заједнице и црквених структура, између задатака спасавања душа, зашто Црква и

постоји и образа, лика који савремено православље има у свету који га окружује.

Друга суштинска димензија еклесиологије ране Цркве која је такође мотивисала првенства је брига за јединство Цркве, посебно преко епископата. Мада свештенство и лаици сваке локалне цркве без сумње има право да именује кандидата за епископско достојанство у дотичној цркви, посвећење сваког новог епископа, брига је свих локалних цркава и захтева учешће у најмању руку кроз опуномоћење целог епископата Цркве. У пракси, само суседни епископи, најмање двојица или тројица учествују у полагању руку. Њихово учешће је увек подразумевало (подразумева и данас) да новопосвећени епископ постаје члан васељенске заједнице епископа, будући да је, како је писао св. Кипријан "епископат је један" (*episcopatus unus est*) и сваки епископ, када је уведен у трон поверене му цркве, задобија пуноћу достојанства која припада свима (*in solidum pars tenetur*). Потреба учешћа више епископа у свакој новој епископској хиротонији, послужила је као основна мотивација за редовне састанке епископа (синоди) који су канонски постали институционализовани у четвртом веку. У свакој провинцији империје, захтевало се од свих епископа да се састану два пута годишње, под председништвом епископа главног града провинције (метрополис), и да решавају доктриналне или дисциплинске предмете, који би им се испречили при заједничком сведочењу. Канонско законодавство четвртог века, посебно оно донето на Никејском сабору јасно је настојало на очувању интегритета сваке локалне цркве чувајући јединство свих цркава осигуравајући територијално јединство свуда, прагматично следећи административне поделе империје.

У свакој провинцији сада је била црква која је уживала пуну административну независност следећи у својој организацији јеванђелско начело "суседства". Православна црква данас треба да примењује исти модел у свакој од њених такозваних "аутокефалија". Међутим, данас постоји велико и у много чему врло ометајуће еклесиолошко и канонско одступање од Никејског модела:

1. Неке од садашњих "провинција" (тојест "аутокефалне" цркве) су толико велике, да је истинско епископско саборовање практично неизводљиво, те је замењено патријархалном бирократијом, (обнова старог образаца еклесијалних провинција, била је тема честих и великих расправа у Русији 1905-1917. али се није никада остварила).

2. У извесним црквама, посебно у Константинопољу и Русији, нису сви епископи, који имају право управљања чланови "синода"; такозваног "сталног синода", који је зауставио ток саборована и претворио се у тело бирократске администрације, који упражњава власт над епископима.

3. Извесне националне цркве су практично замениле територијално начело црквеног јединства са етничким начелом: ово је јерес "филетизма", која је осуђена на сабору у Константинопољу 1872. године.

4. У извесним Црквама, "титуларни" епископи као чланови синода имају улогу, која је у потпуности одвојена од пасторалне и свештенотајинске одговорности, која уствари еклесиолошки оправдава само постојање епископског служења. Ове чиниоце, ја сматрам стварним одступањима од саме православне еклесиологије. Будући сабор с њима се мора недвосмислено суочити, осудити их и ако је могуће исправити их.

Али, пођимо корак даље у нашој расправи о првенству. Видели смо, да је идеја о Божанском или апостолском установљењу првенства у посебним местима била страна раној хришћанској еклесиологији, у сваком случају на Истоку. Иста опаска важи и за обласна првенства "митрополитанска" са малим изузецима, важност градова одређивала је место резидовања старих митрополита. Овде је такође превладао прагматизам. Међутим, сама идеја првенства, била је део саме еклесиологије: провинцијални (обласни) епископски синод је требао председавајућег, без чије санкције одлуке нису биле важеће. Слично је постојао "ред" (таксис) у самој апостолској заједници. Ово је уствари неизбежан захтев самог постојања Цркве у свету. Она мора да представља уједињено сведочанство и ово јединство мора бити провођено и симболизовано кроз конкретне канонске структуре.

Регионална "првенства", која су укључивала и уједињавала више провинција и најзад се развила у такозване "патријархате", играли су велику улогу у историји, али њихов облик, број, ауторитет и важност много су варирали. На пример митски систем "пентрахије", који је формално санкционисан од стране императора Јустина, у време када је она практично већ престала да постоји, је нешто, што је кориштено, као православна алтернатива папству, али њено еклесиолошко значење је немогуће одредити и њено значење, важност, ограничено је да буде нека врста симболичног модела универзалне саборности.

Много је значајније питање универзалног првенства, које поседује библијску и еклесиолошку основу. Православни анти

латински полемиари правилно су указали и подвукли прагматичко и политичко извориште свих првенстава, укључујући првенство "међу једнакима", које је имао римски папа пре шизме. Међутим, чињеница је да није никада било временског периода, када Црква није признавала одређени "ред" прво међу апостолима, после епископима, и тако у овом поретку, један апостол, св. Петар и после један епископ, озаглављујући једну одређену Цркву, заузимао је место "примата" ("први Симон, названи Петар" Мт. 10, 2; ср. Мк. 3, 16.).

Током година, по Педесетници, Јерусалимска - мајка црква, јасно је заузимала ову позицију, и њоме је председавао прво Петар и дванаесторица, а после Јаков, када су дванаесторица отишли у свет да врше апостолску мисију. Коначни нестанак јудео-хришћанске заједнице у Јерусалиму, окончао је и изворно првенство мајке Цркве, и као што смо већ видели нова Јерусалимска црква није га поново захтевала, тражила, њу су сачињавали незнабожци, а која је поново установљена у време цара Константина. У ово време, путевима, које је тешко пратити у детаље, Римска црква је задобила првенство, које је посведочено на различите начине од стране разних писаца, укључујући (можда) Климента и Игњатија и свакако Иринеја и Кипријана. Историјски, византијска (и православна) интерпретација овога процеса - Рим је био престолница и главни град - је вероватно тачна. Тешко је представити да би традиција, по којој је св. Петар умро у Риму, сама је по себи била довољна да оправда римско првенство, као што је то захтевала, изражавала потоња папска традиција. У сваком случају, римски епископ је постао "први епископ" универзалне Цркве: његово старешинство било је увек одржавано и подржавано, посебно у канонима (1. Константинопољски сабор, канон 3; Халкидонски сабор, канон 28.) који одређују место и позицију "Новог Рима" Константинопоља. Међутим, и ово је стварна еклесиолошка разлика, између православља и римокатолицизма, римско првенство није имало неизгладљив (неизбрисив) карактер. Оно је било условљено папским доктриналним православљем, а није било извор тог православља. Шизма је настала управо зато, што је Запад веровао да је папа, силом свога првенства доктринално увек био у праву, те да се првенство неће никада одузети од Рима. После шизме, у православљу је Константинопољ остао са првенством.

Ја се усуђујем, упркос, великог ризика изјавити овде да васељенско првенство једног епископа, јерусалимског, римског или "Новог Рима" није било просто историјска случајност, одсликавајући "прагматичне" захтеве и потребе. Уједињено

прагматична потреба него је знак, да Свети Дух није напустио Цркву, која вечно остаје "стубом и основом истине". Апостоли, а после њих и сви Христови ученици, послани су у свет да буду Христови сведоци; јединство и кохерентност овог сведочанства, служење свету, које оно подразумева, заједничка акција коју захтева, могу бити осигурани само ако епископат остаје један. Делатност "првог епископа" је да служи овом јединству у светским размерама, исто онако, као што је улога регионалног примата да буде заштитник и заступник јединства у регионалним размерама.

Међутим, ни један од ових облика првенства није првенство "над евхаристијом" те стога ни један примат нема моћи (власти) над другим епископима. Он је један од њих, свештенотајински (сакраментално) једнак њима, погрешив као и они. Њихово је право и дужност, да му се успротиве, када греши и само ово противљење, супротстављање је служба, коју му они чине, јер његове грешке могу да доведу не само до личне катастрофе него исто тако до катастрофе Цркве која му је поверена. Истина није ничији монопол, него је свако Хришћанин, и сваки епископ позван да истону пројаве у разним својствима или служењима, која постоје у Цркви Божјој. Нема коначне гаранције, нити коначне сигурности. Потрага за гаранцијом и сигурношћу одвела је цео Хришћански Запад у безизлаз који је очевидан данас, у једном облику јаснијем него икад раније. Међутим, ми Православни још увек признајемо да постоји посебно служење, посебна диаконија универзалног првенства, и да таква диаконија подразумева посебну Божанску харизму. Наш проблем са Римским католицизмом је у томе, што нисмо сагласни, не прихватамо непокретљивост, непомереност, непогрешивост Римске идеје првенства и стога са посебним и заиста несрећним начином, на који је касније Хришћански Запад интерпретирао упражњавање првенства од таквих људи као што су: Св. Лав, Св. Мартин, Св. Григорије Велики и други велики Римски епископи.

Ми верујемо да је харизма у истину пренета у Константинопољ. Међутим, током целог средњовековног периода, већина Византијских црквених људи, сматрала је да ће у случају јединства са Западом, на основи Православне вере, православни епископи Рима поново задобити своје првенство. Тако, још једном, поново они нису сматрали да је универзално првенство фиксирано за једно одређено место, него су га видели и сматрали диаконијом, служењем, потребним за васељенско сведочење Цркве у свету.

2. ВАСЕЉЕНСКА ПАТРИЈАРШИЈА ЛУЧЕ И ДАНАС

Упркос обнови византијских студија на Западу, у овом веку, идеја да је Византијска империја била углавном цезаропапистички систем, навелико се одржава и подржава од стране већине научника од престижа и као таква, налази широко место у факултетским уџбеницима.¹ Теорија је очевидно погрешна: византијско православно хришћанство, није могло признати императора, као апсолутну моћ над хришћанском вером и хришћанском Црквом, просто што свака таква моћ - ако би је чак имао, држао епископ, патријарх или папа, да не говоримо о императору, била је искључена самом природом православља. Православље није познавало "цезаропапизам", зато што је пре свега било алергично на "папизам". Тако наша Црква поштује борце за веру, који су се тако успротивили императорима - јеретицима, својим савременицима. Такви су били св. Атанасије, св. Јован Златоуст, св. Максим Исповедник, св. Теодор Студит и многи други, у исто време поздрављајући и изражавајући посебно поштовање мученицима, који су "мачем вере збацили Копро-нима".

Остаје истина, да је током целог византијског периода, упражњавање првенства од стране Васељенске патријаршије било јако везано за "симфонију" између империје и Цркве, коју је формулисао Јустинијан, и која је остала основом византијског политичког мишљења све до пада Византије. Чак монаси и оци цркве, који су се противили и изазивали императоре - јеретике, нису се противили самом систему симфоније. Патријарси су се могли често противити јересима и неканонским процедурама императора, међутим, сматрало се да они (патријарси) својим противљењем обнављау "симфонију" а не да је нарушавају. Они су увек држали за готово, да хришћанска вера сама по себи подразумева и укључује постојање или универзалне империје или најмање заједнице православних држава и народа који признају императора и патријарха "Новог Рима" као универзалне вође.

Управо овај систем је водио и довео до христијанизације Источне Европе, преносећи Словенима, Румунима, Грузијанцима и многим другима не само православно веру него такође огромно богатство византијске цивилизације - литургију, теологију,

---

1) Види на пример *W. Ullman, Medieval Political Thought* (New York, 1976.)

химнографију, иконографију, агиографију, учинивши данашњу Православну цркву васељенском Црквом, а не просто националном религијом грчке нације.

Посебна улога патријархата у овом процесу постала је још значајнија током последњих векова Византијске империје. Империја је постала незнатна политичка јединица, опкољена од Турака и ограничена на град Константинопољ и његова предграђа, док је патријаршија задржала огромну административну и канонску моћ по целој Источној Европи. Током већег дела четрнаестог века, патријаршијом су управљали људи, који су долазили из монаштва, из исихастичке позадине и подлоге, који су били велики подвижници и поборници васељенског православља. Највероватније, највећи међу њима бејаше патријарх Филотеј Кокинус, Солунски Јеврејин, који се обратио у хришћанство; други - на пример, патријарх Јосиф II, или сјајан дипломата митрополит кијевски Кипријан, или мање репутације митрополит Исидор - који беше бугарског порекла.

У сред трагичне политичке разједињености, грчки и словенски црквени људи и монаси, радили су заједно - у Константинопољу, на Светој Гори, у Трнову, у Охриду, Пећи, Москви и Новгороду - у заједничкој оданости и преданости да сачувају православну хришћанску васељену (oikoumene). Интересантно је да овај позни византијски период представља потпуну аналогију догађајима, који су се на Западу десили пре непуних хиљаду година, када је падом Римске империје римском епископу представљена могућност и прилика да предузме одговорност не само за Цркву, него и за друштво као целину. После овога, у петом, шестом и седмом веку, римске папе су предузеле задатак и дужност империјалног Рима, цивилизујући нападајуће варваре и постајући стварне вође западног хришћанства. На истоку, готово потпуна немоћ империјалне власти у тринаестом, до петнаестог века, довела је до сличних последица. Ми имамо савремене документе о васељенским патријарсима, који се односе на политичка питања у Русији, затим укорењење, стварање независних, самосталних румунских црквених провинција, затим они, који изражавају преписку са литванским многобожачким принчевима, као и преписку са пољским римокатоличким краљевима у име и по питању њихових православних поданика.

Све ове дипломатске и политичке задатке би у ранија времена без сумње извели императори. Тако, када је Византија најзад пала под турско смртоносно туторство, задатак да постане милет баши (millet bashi) административни управљач хришћан-

ског живља у империји, без обзира које су националности, не бејаше сасвим нов за патријарха. Радикална разлика бејаше само у томе, што је он то сада требао да обавља под турским надзором.

Посебна ситуација у којој се римски папа нашао после пада Рима 476. године довела га је да предузме титулу "врховног свештеника" (pontifex maximus) што је у ствари верска титула римских императора, у развоју његових добро познатих захтева за место апсолутног монарха у Цркви. Нема сумње, да се овај развој десио историјски онда, када је тамо била конкретна потреба, да се унесе римска хришћанска традиција у варваре колико год је то било могуће. Метод није био једнак простом тражењу власти: његов циљ је био изворно мисионарски и изражавао је искрено уверење, посебно у тако великој личности, као што је папа св. Григорије Велики.

Заиста је врло интересантно открити, да се десио сличан развој у Константинопољу током позног византијског периода. Главна разлика је била, разуме се у томе, што Константинопољ није могао захтевати нити је захтевао било какво првенство Божанског или апостолског порекла. Међутим, он то је појачавао и уздизао свој ауторитет, посебно у писмима "варварима" која су имала намеру да осигурају трајност византијске заједнице и православне универзалности изразима, који су сасвим напомињали папске захтеве. Ево шта је патријарх Филотеј Кокинус писао руским принчевима 1370., који су се политички одвојили од њиховог митрополита Алексеја (који је тада био исто тако и регент Московског великог принципалитета):

- Будући да је Бог нашу смиреност поставио вођом свих хришћана, било где се они налазили, као заступника и чувара њихових душа, сви они зависе од мене оца и учитеља свих њих. Стога, ако би то било могуће, моја би била дужност да идем од града до града, од државе до државе по целој земљиној кугли, да тамо учим Речи Божјој.

Ја би требао да то чиним беспрекорно, будући да је то моја дужност. Међутим, пошто је изнад могућности слабог и немоћног човека да иде по целој земљиној кугли, наша смиреност одабира најбоље међу људима, најугледније у врлинама, поставља их и рукополаже као свештенике, учитеље и првојерархе и шаље их у све крајеве земаљске. Један од њих иде и у вашу велику земљу са изобиљем света, који ју је населио, један други иде у друге крајеве земног шара, док неки трећи иде негде друго, тако да свако у земљи и месту, које је за њега одређено и назначено

ужива територијална права, епископску катедру и сва права наше смирености.²

Ако би један овакав текст био кориштен у западним документима, нема сумње да би био интерпретиран као екстремни облик средњовековних папских захтева. Када се нађе у писму византијског патријарха тада ће се то представити као уобичајени метод дипломатске реторике. Међутим, нема сумње да патријарх Филотеј није био готов да потпише на еклесиолошком плану и подлози осуду папског првенства. Један други византијски аутор, Никита Анкирски, који такође врло често употребљава такве титуле, као "општи, заједнички судија", када пише о васељенском патријарху, не касни да свој став појасни следећим упозорењем:

"Не претерујте са значајем титуле која је дана патријарху. Јер је савки епископ такође назван, зове се 'патријарх'..." Он после цитира св. Григорија Назијанзина, позивајући се на свог оца, епископа, као "патијарха"³ и титуле првенства заједничке су нама свима епископима будући да су сви епископи оци, пастири и учитељи, и јасно је да нема посебних канона за митрополите, који би се разликовали од оних, који се односе и подразумевају архиепископе и епископе. Јер је полагање руку исто за све, и наше учешће у Божанској литургији је исто и сви произносимо исте молитве.⁴

Зачуђујуће је откриће, како су били прецизни, одговорни и тачни Византинци, када су богословствовали о предметима вере и еклесиологије, и исто тако је зачуђујуће, како су се осећали слободним, када су стварали дипломатске или реторичке документе и када су дејствовали с намером да сачувају интегритет заједнице! Зато је сасвим јасно, да је патријарх Филотеј, када је писао руским принчевима, одређивао и дефинисао не своје еклесиолошке ставове, него своју улогу у оквиру универзалне заједнице народа, што је позно византијска замена за универзалну Римску империју, коју је он хтео да одржи упркос њеним непријатељима на Истоку и на Западу. Слично ће после пада Византије васељенски патријарх прихватити исто изједначење између Цркве и друштва. Без да било шта мења у православној еклесиологији, *de facto* он ће користити цивилну власт којом је био опуномоћен од стране Турака, да из Фанара управља свим

---

2) Ed. *Miklosich and Muller*, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani* 1 (Vienna, 1860), стр. 521.

3) От. 43, 37, P.G. 36, col. 545 C.

4) *J. Darrouzes*, *Documents inedits d'ecclésiologie byzantine* (Paris, 1966), стр. 222-224

источним патријархатима. Служећи се овом влашћу, он ће да поништи аутокефалије Бугарске и Српске цркве.

Раније сам пробао да одредим еклесиолошке оквире, у којима је првенство Константинопоља у Православној цркви обликовано, као и разлоге зашто. По мом мишљењу, чак и данас остаје потреба универзалног сведочења православља. Међутим, све институције - чак оне које је Сам Бог основао - су историјски феноменон и одражавају неизбежну несавршеност историјског процеса. Оне се не могу одржавати, уколико се стално не настоји у њима разликовати и разлучити суштинско од споредног.

Не може се изучавати историја или користити у сврхе личног профита, без критицизма, заиста критике из љубави и преданости, уколико је неко хришћанин и ако расправља о историји Цркве.

У случају васељенске патријаршије нема сумње, да је она између 381-1453. своје првенство упражњавала у оквиру Византијске империје, што подразумева изједначење Цркве са одређеним друштвом и одређеном цивилизацијом. Као и сви историјски оквири и овај у себе укључује и позитивне и негативне последице. На пример, што се тиче негативне стране можемо се позвати на културни устанак против Византије од стране хришћана Блиског Истока, који нису припадали грчком говорном подручју: Египћани, Копти, Јермени, Сиријанци, што је довело до монофизитске шизме. Што се тиче позитивне стране, можемо се позвати и требамо признати огроман успех Византије у обраћању у хришћанство, образовању и цивилизовању словенских народа Источне Европе, који тако дугују Византији, не само за садржај него и за облике и изразе њихове православне културе.

Да ли је цео овај византијски империјални оквир ишчезао када је Византија пала под Турке? Није. Он је само узео, задобио различите облике и ово је разлог, зашто је византијски модел црквене организације и менталитета наставио да цвета: монаштво, духовност, мучеништво. Такође је средњовековни концепт пентархије одржан, чак проширен са установљењем патријаршије у Русији. Румунски научник Никола Јорга је био у праву, када је у разним деловима Источне Европе открио *Byzance arge* *Byzance* која је преживела све до деветнаестог века.

Само последњих сто и педесет година, византијска цивилизација је драматично колапсирала у универзалним размерама и на универзалан начин, и била замењена разнообразним идеологијама у разним комбинацијама, које и данас доминирају нашим друштвима. Све су оне (ове идеологије) повезане са про-

свећењем и француском револуцијом. На православном Истоку њихов најуочљивији израз је национализам који је задобио облик, који није помирљив са менталним и социјалним структурама средњовековне Византије.

У основи, овај национализам би се могао свести на такав концепт као "воља народа" или "национални интерес" који се сматрају врховним и несумњивим вредностима. Разуме се да је током хришћанског Средњег века било такође ратова између народа и племена, међутим, средњовековно друштво је вођено на појму да је васељенска хришћанска империја одраз и израз Царства Божјег овде на земљи. И управо је она универзална политичка идеологија, а не никакви "национални интереси" с правом или не санкционисана од стране Цркве. Такође је ова империјална идеологија та која је бранила и оправдала првенство патријарха који је управо резидовао у престолници империје, у Константинопољу, "царици градова".

Како је одговорила васељенска патријаршија на револуционарне промене, које су укључивале сам *raison d'être* њеног постојања? Да би се задовољавајуће одговорило на ово питање требало би имати вишетошно историјско истраживање. Међутим, извесне чињенице су познате. На пример, патријаршија је без оклевања реаговала против секуларне националне идеологије, која је инспирисала стварање нове грчке државе у границама Грчке. Али, разуме се да она није имала моћи да осујети њено даље напредовање. У ствари, унутрашња дебата о идентитету модерне "Грчке" још увек није окончана међу Грцима. Да ли је Грчка позвана да настави продужи традицију Ромеосини 'Ρωμαϊστικὴν Ромеја, или је њено призвање да васкрсне секуларну Елас 'Ελλάς? За Грке Патријаршија остаје симолом прве наклоности и избора, али само символ, који већ одавно изостао из историјски стварности.

Међутим, патријаршија се суочила на само са грчким национализмом, него и са његовим истоимитељем међу другим традиционално православним народима. Овде треба искрено признати, да патријаршија није успела да смири буру. Да би задржала свој ауторитет, патријаршија је постала јако дефанзивна, предајући се, капитулирајући једино под присилом, и у својој борби да преживи, постепено и несвесно изједначавајући своју судбину са судбином грчке нације. Догађаји су довели вође Фанара у прилику да сами забораве у пракси шта су открили у почетку грчке револуције, а то је да је грчки национализам био непријатељ а не пријатељ патријаршије и да је био непримерив и непомирљив са универзалном мисијом Констан-

тинопоља, те да наследници Златоуста, Фотија и Филотеја Кокинуса не могу изједначити њихову судбину са судбином херојског, достојног и племенитог, али малог балканског народа; и да би сачувао своје поверење, као вође светског православља, васељенски патријарх треба да остане признат и признатљив, као отац и учитељ од деведесет одсто православних хришћана, који не говоре грчки.

Ово је признање било у почетку и кроз векове осигурано, обезбеђено чињеницом што су Константинопољ и византијска хришћанска традиција били вођи у богословљу, уметности, канонском праву и свим другим облицима хришћанске цивилизације. У то време Константинопољ је такође обезбеђивао преводе и пренос свог наслеђа на свим језицима света. Данас то више није случај и Црква не може живети просто сећајући се старих симбола. Зато је неизбежно да се с времена на време чују извесни гласови који би порицали Константинопољу првенство, описујући и представљајући Православну цркву просто као федерацију националних аутокефалних цркава, или иначе предлажући пренос првенства у места, као што су Москва и Њујорк.

Драги пријатељи, вероватно неки од вас мисле да је на том месту, не будући Грком неприкладно критиковати грчки национализам. Али, верујте ми да сам ја сада и овде спреман да анатемишем друге национализме - посебно укључујући руски и такође амерички - као исто тако одвратне појаве, по научном интересу и призиву, ја сам Ромеос или Византинац, који строго верује да Православна црква данас не може напредовати ако не предузме и не развије, оно што је Флоровски назвао "патристички ум", то ће рећи виђење хришћанске истине присутне у списима грчких отаца, у традицији византијске уметности и литургије, у католичанском духу хришћанске Византије.

И управо са циљем и намером, да се одржи та традиција, да би се са њом сачувала сагласност и органска веза и тако остало истински верно њеном садржају, треба онемогућити да васељенска патријаршија буде просто угушена од стране Турака у једном прљавом гетоу Истамбула. Имајући ово у виду, предлажем вашој пажњи следеће закључке моје студије:

1. Православна еклесиологија захтева да црква пројави своје јединство и католичанство, саборност кроз једног епископа у сваком месту, кроз један синод, којим председава обласни примат у свакој земљи (или области) и најзад да у светским размерама сведочанство православља буде стварност изражена кроз јединство светског епископата: ово задње јединство такође захтева да постоји "први епископ", који не би био папа са адми-

нистративном влашћу над себи равнима, али би имао довољно ауторитета, да организује, каналише и у одређеном смислу и представља саборност Цркве. Јасно је да је једно овакво дефинисање, одређење православног првенства суштинско не само за наше унутрашње односе, него исто тако за један значајан дијалог са римокатолицизмом. У прошлости ми смо увек имали стриктно негативан став и побијали и одбацивали папске привилегије, не успевајући и на жалост још увек не успевамо да пројектујемо значајне и осмишљене алтернативе. Најчешће, ми смо просто штитили еклесијалну посебност и национализам, док је предмет који је папство поставило пред савест свих хришћана је питање хришћанског светског сведочења. У православној виђењу и ставу, суштинска улога "првог епископа" састоји се у томе, да осигурава сталне консултације и саборовање између свих Православних цркава и да црквени поредак, посебно локално и обласно јединство свих православних буде очувано.

2. Уствари, горње делатности су биле управо делатности Константинопољске цркве током византијског периода. Међутим, пошто Византија више не постоји, просто је бесмислено настојати и покуавати одредити права васељенске патријаршије у оквирима Византије. За патријаршију, ништа не би било штетније од позивања на 28. канон Халкидонског сабора еда би се ова права одредила. Чак и случајни читалац овог канона може видети да је првенство установљено у "Новом Риму" зато што је ту било "седиште императора и сената" и да је то безначајно за нашу данашњу ситуацију, као и да данас нема "варварских земаља" у оном смислу, у коме је овај израз употребљаван у петом веку. Али, заиста постоји потреба за православним приматом, који би дејствовао онако, као што је дејствовао римски епископ у првим вековима, и као што је дејствовао Константинопољ у оквирима сада већ покојне Византијске империје.

3. Нормално дејствовање првенства у Православној цркви у данашњем свету захтева стално представничко саветно тело, у које би ушли представници свих Православних цркава окупљени око патријарха. Уопште узевши, то би била интернационална екипа. Ова сугестија, разуме се, није нова али постаје све важнијом из разлога који би требали бити очевидни нама свима. За патријаршију би разуме се било много пожељније да остане у непоновљиво славном историјском седишту Константинопољу, али само њено преживљавање, опстанак, као институције је важније него историјска разматрања. Јасно је да организовање

једног стварног светског центра било би много остварљивије него друго.

Најзад, дозволите ми да изразим своју искрену нада у да ће садашње, пресаборне делатности - инициране од стране Васељенске патријаршије и које налазе симпатије и одговор у свим Православним црквама, и такође велика (можда превелика) очекивања у целом свету - водиће процесу усаглашавања ова три закључка. Чини ми се да Патријаршија данас стоји на размеђу устручавајући се између два става: искрено и без страха настављање и продужетак саборске иницијативе - која, да би успела мора, разуме се постати шира, много отворенија укључујући већи број компетентних учесника - или да се поврати изолованости обавијеном страхом, изједначењу својих интереса са интересима савременог хеленизма и својеглаво јогунастом одбрамбеном поновном увођењу средњовековних титула. Ова последња алтернатива била би убиствена и оснажила би оне, који верују да је васељенска патријаршија просто реликвија прошлости, и надају се да Турци прекрате њено постојање. Док насупрот овој, прва алтернатива би могла разбудити уснули потенцијал савременог православља при свему чувајући континуитет са прошлошћу, сагласност и органску везу са постојећом канонском традицијом (у њеном суштинском значењу ако не и у свим њеним формулацијама) и тако учинити Цркву спремном да се суочи са савременим изазовима.